

სარგი ჯიჟია

ოსმალური იურიდიული დოკუმენტები XVIII საუკუნის პირველი
ნახევრის ქართლში

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტის აღმოსავლურ ფონდში ინახება მთელი რიგი სხვადასხვა ხასიათის თურქული დოკუმენტი, რომელთა დამუშავება და გამოქვეყნებას შეუძლია ხელი შეუწყოს, ერთი მხრივ, თურქული ენის ისტორიის შესწავლას და, მეორე მხრივ, საქართველო-თურქეთის პოლიტიკურ-კულტურულ ურთიერთობათა და ორთავე ამ ქვეყნის ისტორიის საკითხების დამუშავებასა და გაშუქებას.

„1723 წლიდან აღმოსავლეთ საქართველოს ისტორიაში დაიწყო ოსმალთა ბატონობის მძიმე ხანა. ოსმალებმა ქართული მიწა-წყლის საბოლოოდ მიტაცება და ქვეყნის საფაშოებად ქცევა გადაწყვიტეს. ამ მიზნით მათ ქართლში ექვს ნაწილად დაკვეთეს და მოსახლეობას მძიმე საოსმალო გადასახადები გააწერეს“¹. ეს მძიმე ხანა ოსმალთა ბატონობისა 12 წელიწადს გრძელდებოდა, ვიდრე 1735 წელს ყიზილბაშთა ბატონობამ არ შეცვალა. „ოსმალთა-ყიზილბაშობამ მოშალა აგრეთვე ქართული საქალაქო წესწყობილება. ქალაქებსა და სოფლებს განაგებდნენ ოსმალთა თუ ყიზილბაშთა მიერ დანიშნული მოხელეები, რომელნიც აუქმებდნენ ქართულ მართვა-გამგეობას, არსებულ კანონ-წყესებს“².

„ოსმალთა“ ქართლში დროებით იყო და მას მალე მოეღო ბოლო, მაგრამ ოსმალები ამ მოკლე ხნის განმავლობაში ცდილობდნენ მთელ ქართლში მართვა-გამგეობის ოსმალური წესები დაემყარებინათ. საკმაოდ დიდი რაოდენობა თურქული დოკუმენტებისა საქართველოში ოსმალთა „მოდვანობის“ ფრიად მნიშვნელოვან დეტალებს შეიცავენ. ამჯერად ჩვენ მკითხველებს ვთავაზობთ ოსმალთა სასამართლო წარმოებასთან დაკავშირებულ საბუთებს, რომელთა რიცხვი ხსენებულ სიძველეთსაცავში 20-ს აღწევს. საერთოდ უნდა ითქვას, რომ კ. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცული ოსმალური სასამართლო წყობილების შესახებ ამგვარი საბუთების მიხედვით 1723 — 1735 წლების ქართლში ჩანს სულ 3 შარბათის სასამართლო ერთეული (საყადიო): თბილისის, გორისა და თრიალეთის. ამ ნაშრომში ჭერჭერობით წარმოდგენილია ექვსი საბუთი, რომელთაგან 5 თბილისის ყადისაა, 1 კი გორისა.

¹ ნ. ბერძენიშვილი, ვ. დონდუა, მ. დუმბაძე, გ. მელიქიშვილი, შ. მე-სხია, პ. რატიანი, საქართველოს ისტორია, 1, თბ., 1958, გვ. 338.

² იქვე, გვ. 339.

ასეთი ხასიათის დოკუმენტს ოსმალურად ეწოდება *حجت*, არაბ. ჰუჯჯათ → თურქ. ჰუჯჯეთ, მრავლ. *حجج* — ჰუჯჯაჯ → თ. ჰუჯჯეჯ და ნიშნავს 'საბუთი', 'მოწმობა', 'არგუმენტი' და სხვა³. თურქულში კი, კერძოდ, რაზორკ სპეციალური იურიდიული ტერმინი—*hüccet* ნიშნავს შარბათის სასამართლოს წიგნიდან—სიჯილლათიდან (*سجلات*) ამოწერილს და დაინტერესებულ პირზე გაცემულ ოფიციალურ დოკუმენტს, რომელიც ყაღდის მიერ გამოტანილი განაჩენია მხარეთა შორის არსებულ დავაზე და რომელიც ამტკიცებს, აკანონებს გარკვეულ პირთა უფლებას გარკვეულ ობიექტზე⁴. „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდ დავთარში“, ძალიან ხშირად, განსაკუთრებით თითქმის ყველა მინაწერში, იხსენიება *حجت شرعي*—არაბ. *شرعي*, მდებარობ. *شرعية* (*šer'ī, šer'īye*)—'კანონიერი', '(მუსლიმთა) რელიგიური კანონით ნებადართული'; ჰუჯჯეთი შერბიჟე—'შარბათის სასამართლოს განაჩენი'; „დავთარის“ მეორე წიგნში, 67-ე გვერდზე მინაწერში, მაგალითად, ნათქვამია: „მიწა ბიძინასი, აწ სულეიმანის მფლობელობაში (მყოფი), სასამართლოს განაჩენის თანახმად იძლევა ბეჰესა და გამოსაღებს“⁵. „ჰუჯათ“ სიტყვის ასეთ კონტექსტებში მოხსენიებულია უკვე ვანსაზღვრავს მის შინაარსს. ეს იმას ნიშნავს, რომ ჰუჯჯეთი შერბიჟეთი, ე. ი., სასამართლო განაჩენით კანონდება, რომ (გარკვეულ სოფელში) აქამდე ბიძინასადმი კუთვნილი მამული ამიერიდან სულეიმანის მფლობელობაში გადადის და მანვე უნდა გაიღოს კანონით გათვალისწინებული გამოსაღები.

სულთან სულეიმანის სახელთან დაკავშირებულ XVI საუკუნის კანონმდებშიც ჰუჯჯეთი სასამართლოს მიერ გაცემულ დოკუმენტად იგულისხმება: *قاضی حاکم* *ویرا کندن صکره*—'მას შემდეგ, რაც ყაღდები (მოსამართლეები) გადაწყვეტენ საქმეს და ჰუჯჯეთს გასცემენ...⁶ Hammer-ის მიხედვითაც ეს დოკუმენტი „სასამართლოს (მიერ გაცემული) საბუთია“ (*Gerichtliche Urkunde*); საინტერესოა, სხვათა შორის, Hammer-ის სხვა დეტალებიც ჰუჯათზე: *Für ein Hudschet oder eine gerichtliche Urkunde werden 26 Aspern erlegt, wovon 20 dem Richter, 4 dem Naib und 2 dem Schreiber gehören...*⁷ ე. ი., სასამართლო რომ ჰუჯათს გასცემდა, ჰუჯათის ამღებს უნდა გადაეხადა 26 ახჩა, რომლიდანაც 20 ეკუთვნოდა ყაღდის (მოსამართლეს), 4—ნაიბს (ყაღდის მოადგილეს) და ორი ახჩაც სასამართლოს მწერალს.

M. Pakalın-ის მიხედვით ასეთი ჰუჯჯეთები იწერებოდა თა'ლიკის ხელით და ყაღდის ხელმოწერა დოკუმენტის ქვემოთ კი არა, ტექსტის ზემოთ იყო⁸, როგორც ქვემოთაც გვექნება ლაპარაკი, ასეთ დოკუმენტებზე ყაღდის ხელმოწერა ტექსტის ზემოთა და ყაღდის ბეჭედიც აქა ხოლმე დასმული⁹.

ზემოხსენებულ „ოსმალობის“ ხანაში, ჩანს *hüccet*—არაბ. ჰუჯჯათ სიტყვა დამკვიდრებულა ქართულ ენაში, ოღონდ ფონეტიკურად გადმოქართულ-

³ გ. წერეთელი, არაბულ-ქართული ლექსიკონი, თბ., 1951, გვ. 47.

⁴ შღრ. *ش. سامی—قاموس ترکی*, გვ. 541.

⁵ „გურჯისტანის ვილაიეთის დიდი დავთარი“, II, თბ., 1941, შღრ. „დავთარი“, I, გვ. 62.

⁶ *ملی تبصر مجموعہ سی، عثمانلی قانوننامہ لری*, ტ. I, № 2.

⁷ J. V. Hammer, *Des osmanischen Reiches staatverfassung und staatsverwaltung*.

I, გვ. 206.

⁸ M. Pakalın, *Osmanlı tarih deyimleri ve terimleri sözlüğü*. სტამბოლ, 1950, ნაკვეთი IX, გვ. 865.

⁹ იხ. აქვე თანდართული ფაქსიმილები.

ლებით. საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულ ზოგ პუჯათ-ს ქართული მინაწერები აქვს და სწორედ ამ მინაწერებში ჩვენ ქართულად უჭათი გვაქვს. № 139 საბუთის უკანა მხარეზე, მაგალითად, შემდეგი ქართული მინაწერია: „ქ. ხითარანთ სახლების უჭათი ქალაქს ჩვენი ყჳსა“, № 144 საბუთის მეორე მხარეზე შემდეგი წერია: „ქ. სახლების უჭათი ჩემი ნასყიდისა“, № 152 საბუთის მეორე გვერდზე: „ანდარის (= [სოფ.] ანდრია) გლეხის ნასყიდობის ჰუქუქათია ყადისა“. ამ მინაწერებიდან ისიც ჩანს, რომ პუჯათი ყადის განაჩენის შემცველი დოკუმენტია და „გურჯისტანის ვილნაეთის დიდი დავთრის“ ქართულად თარგმნისას მისი განაჩენად გადმოღება სავსებით მართლდება. ამავე (№ 152) საბუთის მინაწერში შემდეგ ნათქვამია: „განაჩენი ტფილისის ყაზი მუსტაფასი მამულის დარჩომისათვის დიმიტრა ზურაბის შვილის ყაფლანის შვილსადმი თათრის მამადი აბდულა ქარიმ ოღლუსაგან მიღებითა რკ [=120] ყურუშისა“, ან კიდევ: „ენიბეგას ქარვასლს უჭათი რომ ყადმა გაუბჳო და დაანება. ახლა ჩვენ გარდუწყვიტეთ“¹⁰ და სხვ. უჭათ სიტყვა ჩვენ გვხვდება სხვა ქართულ წყაროებშიც: „...როგორც ჩვენს განაჩენში სწერია, იმ საფუძველზე გავიყოფთ და თუ შემთხვევით იმაში რომელსამე საქმეზე უჭათი გამოჩნდება, მაშინ გემართებს მისთვის თქვენ მოგანდვათ, რათა თქვენ გაარჩიოთ“¹¹; ან კიდევ: „ოდესაც ამხანაგთა ვექილთა და თირქაშივითა შორის სავაქრო ანგარიშისათვის სხვადასხვა დავა, უჭათი და საძიებელი მოხდებოდა...“¹².

ჩვენ მიერ დამუშავებული, აქ წარმოდგენილი საბუთების მიხედვით, შეიძლება კიდევ უფრო დაზუსტდეს პუჯათ სიტყვის მნიშვნელობა. საბუთ № 151-ში იქ, სადაც ყადნი ამოწმებს საბუთს, ამბობს, რომ *أخرجت عن السجل المحفوظ* ეს ნიშნავს: „გადმოვიღე (გადმოვეწერე) სიჯილნათიდან (—ყადნის სასამართლოს დავთრიდან), სადაც დაცულია ეს დოკუმენტი“, ე. ი., პუჯათი არის ამონაწერი ყადნის სასამართლოს წიგნიდან, რომელშიც იწერებოდა ყადნის სასამართლოში, შემოსული და გარჩეული ყოველგვარი საქმე სათანადო დადგენილება—განჩინებებით და რომელსაც *سجل*—სიჯილათი ან *سجل شرعي*—სიჯილნათი შერიადე ერქვა¹³. დოკუმენტი, ამოწერილი ყადნის წიგნიდან, დამოწმებული ყადნის ხელმოწერითა და ბეჭდით და გაცემული დაინტერესებული პირისადმი—არის პუჯათი ან *hüccet-i şer'iye*. პუჯათ სიტყვა ქართულში (უჭათი) თურქულიდან შემოსული ჩანს. თავკიდური პთანხმოვანი ქართულში ჩვეულებრივად იკარგება (შდრ. არაბ. *حرام*→ქ. არამ-ი, არაბ. *حلال*→ქ.ალალ-ი და სხვ.) თურქული *hüccet-i* სხომვანი ქართულად უ-ს გვაძლევს, ხოლო თურქული დიალექტური *hüccät-i* *ä*→ა=უჭათი. მაგრამ ირკვევა, რომ ეს სიტყვა სპარსული გზითაც შემოსულა ქართულში. ამ მხრივ

¹⁰ საქ. მეცნ. აკადემიის კ. კეკელიძის სახ. ხელნაწერთა ინსტიტუტის თურქულ დოკუმენტთა კოლექცია, № 186.

¹¹ მასალები საქართველოს ეკონომიური ისტორიისათვის. გეოანფოდალური ხანა. წიგნი III. მასალები შეარჩია და გამოსაცემად მოამზადა ნ. ბერძენიშვილმა. თბ., 1955, გვ. 380, შდრ.: იგივე. დაბართ—I, II და III წიგნების ლექსიკონი და საძიებლები. შეადგინა მამისა ბერძენიშვილმა, თბ., 1957, გვ. 38.

¹² პ. გუგუშვილი, საქართველოს ძველთაგან და ჩვეულებითად ქართულ მეფეთა დროთა შემოდებულნი მსჯულნი. მასალები საქართველოსა და კავკასიის ისტორიისათვის. ნაკვეთი III, 1938, გვ. 80.

¹³ L. Fekete, Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit in Ungarn, ზუდაბეშტი, 1926, გვ. LXII.

საინტერესოა ერეკლე მეფის ბრძანება, რომელიც მიწერილი აქვს 1790 წლით დათარიღებულ გლიზბარ დავითაშვილის არხას: „ქ. სულ ყველანი ერთიანად უნდა მოიყვანო ესენი და ამათი ყმები და თავიანთი ოჯახთებიც (sic) მოიტანონ, და ღთვით ჩვენ გავასწორობთ. განაჩენები ჰქონდესთ, თუ ოქმი, ყველა ჩვენთან მოიტანონ და ჩვენ გავარჩევთ—[ერეკლე]“¹⁴. საბუთის გამოცემის დროს ოჯახთ სიტყვა უცნობი იყო და საბუთის გამომცემელი მას sic ნიშანს ურთავს (შეიძლება შეცდომაა, მაგრამ ასეა). ოჯახთ-ი კი იგივე huccal-ია, ოღონდ სპარსული-სათვის დამახასიათებელი ო-ნიანი ფორმით (შდრ. არაბ. حڪم ქუქმ → სპ. hukm → ქ. ოქმ-ი). „ოჯახთებიც მოიტანონ“ ე. ი., „საბუთებიც მოიტანონ“ და „ჩვენ გავასწორობთ“. მეორე წინადადებაში უკვე ოჯახთების ნაცულად ქართული განაჩენებიც ნახმარი. ამრიგად, არაბ. ჰუჯჯათ → თ. ჰუჯჯეთ → ქ. უჯათ-ი; არაბ. ჰუჯჯათ → სპ. ჰოჯჯათ¹⁵ → ქ. ოჯახთ-ი. მნიშვნელობა: საერთოდ—‘საბუთი’, ‘არგუმენტი’, კერძოდ—‘მარბათის (ყაღის) სასამართლოდან გაცემული ‘ვანაჩენი’, ‘საბუთი’, რომელიც საბუთის პატრონის რამეზე უფლების ან გასაჩივრებული საქმის მის სასარგებლოდ გადაწყვეტის მაჩვენებელი ოფიციალური ქაღალდია (რუსულ საარქივო მასალებში Г у д ж а т-ი გვაქვს, იხ. სტია, ფ. 47, ს. 1, გვ. 54r).

უჯახთების ყაღის სასამართლოს დავთარ-სიჯილწებებიდან ამოწერა და მისი დოკუმენტად გაფორმების ტექნიკური მხარე ასეთია: ამონაწერი ტექსტის ზემოთ, ან ზოგჯერ ტექსტის მარჯვენა მხარეზე პერპენდიკულარულად, როგორც ეს საბუთ № 151-ზეა, მაგრამ საერთოდ კი ტექსტის ზემოთ, მოტანილია ე. წ. عاريفي — დამოწმების ფორმულა, ან როგორც მას აკად. ლ. ფეკეტე თარგმნის — Beglaubigungsformel¹⁶. ამ ფორმულაში დამოწმება დოკუმენტისა მოცემულია არაბულ ენაზე, სადაც სიტყვები დაწერილია ყოველგვარი დიაკრიტიკული ნიშნების გარეშე. მაგალითისათვის მოვიყვანოთ საბუთი № 150-ის ფორმულა: الامر كما ذكر فيه حرره الفقير اليه عز شانه — ان سيد ابوبكر القاضي بمدينة تليس المحروسة عفى عنه ეს ნიშნავს: „საქმე ისეა, როგორც აქ არის მოთხრობილი. გადაწერა ეს მისმა (აღლაჰის) — იყოს მასზე დიდება და პატივი — მწირმა სეედიდმა აბუბეკრმა, კეთილადდაცული ქალაქ თბილისის ყაღიმ — შეუნდოს აღლაჰმა“. ძირითადად და აზრობრივად ეს ფორმულა ყველა საბუთზე ერთნაირია, მაგრამ ხშირად სხვადასხვა რედაქციით ვხვდებით. საბუთ №№ 144-ში, მაგალითად, დამოწმება ასეა გაფორმებული: الامر حسبما فيه نقه الفقير اليه سبحانه و تعالى — محمد امين القاضي بمدينة عفى عنه. აღმოწერა ეს გლახაკმა მის (აღლაჰის) — დიდებულისა და ამალღებულის — წინაშე კეთილად დაცული ქალაქ თბილისის ყაღიმ მექმედ ემინმა. შეუნდოს (აღლაჰმა)“ და სხვა.

ამ ფორმულის შემდეგ საბუთს ხელმოწერის გარდა დასმული აქვს ბეკედი იმ ყაღისა, რომელიც ამოწმებს დოკუმენტს.

შემდეგ მოსდევს ტექსტი. ტექსტის ბოლოს მთელი სტრიქონის სივრცეზე გამოყვანილია სიტყვები شهود الحال, რაც ნიშნავს „მოწმეები საქმისა“ და

¹⁴ „საქართველოს სიძველენი“, II, ვ. თაყაიშვილის რედაქტორობით. ტფილისი, 1909, გვ. 499-500 (ხახასმა ჩენია).

¹⁵ В. Б. Миллер. Персидско-русский словарь, М., 1953, стр. 173.

¹⁶ L. Fekete. Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatie der türkischen Botmässigkeit in Ungarn, ბუდაპეშტი, 1926, გვ. LXII.

შემდეგ მოტანილია ხელმოწერა მოწმეებისა, რომელთა რიცხვი შეიძლება 4, 5, 6, 7, და მეტიც იყოს. ოღონდ ხელმოწერათა ბოლოში ხვეულად თითქმის ყველგან, მაგრამ ძნელად გასარჩევი ხელით აწერია: غيرهم من الحضر (حاضرین و حاضرین) — რაც ნიშნავს 'და სხვა დამსწრეები' [რომლებიც ხელს არ აწერენ]¹⁷.

ჰუჯათების (ისევე როგორც სხვა თურქული დოკუმენტების) პალეოგრაფიულად და დიპლომატიურად შესწავლაში დიდი ღვაწლი მიუძღვის უნგრელ მეცნიერს აკად. ლ. ფეკეტეს¹⁸. ჰაინტერესთა აგრეთვე პოლონელი ორიენტალისტის J. Grzegorzewski-ს გამოცემული თურქული დოკუმენტები და მათ შორის რამდენიმე ჰუჯათი (მაგ., გვ. 17, 18)¹⁹. შესანიშნავად აქვს გამოცემული ფაქსიმილებით XVII საუკუნის ჰუჯათები სარაევოელ მეცნიერს Hamid Hadžibegić-ს²⁰. დიდ ყურადღებას იმსახურებს რუმიხელი ძეცხიერის მ. გუბოგლუს ვრცელი შრომა ოსმალური პალეოგრაფიისა და დიპლომატიკის შესახებ, სადაც ძლიერ ჰაინტერესო და მრავალ დოკუმენტთა შორის მოიპოვება ჰუჯათებიც (გვ. 187, 138, 140, 201 და სხვ.)²¹. ოსმალური დიპლომატიკისათვის ძლიერ ჰაინტერესთა აგრეთვე აკად. ა. ზაიონჩკოვსკის და პ. ოფ. ი. რეისმანის სახელმძღვანელო²² და სხვ.

აქ წარმოდგენილი დოკუმენტები, ისევე როგორც საერთოდ ჰუჯათები, შესრულებულია თა'ლღ-ის (خط تليغ) ხელით.

ახლო მომავალში გამოქვეყნებული იქნება თურქული ჰუჯათების მეორე წყება, რომელშიც მოცემული იქნება ახსნა-განმარტებანი ჰუჯათების ტექსტის ენობრივი თავისებურებებისა და პალეოგრაფია-დიპლომატიკის შესახებ.

Tur. d. 150. ფორმატი—42,5×15,5 cm; ტექსტი—23×10 cm; ქალაღი: თორი, კირ. ნიშნანი.

Tur. d. 151. ფორმატი—43,5×15,5 cm; ტექსტი—25,5×10; ქალაღი: ივიე.

ორივე საბუთი ერთსა და იმავე საქმეს ეხება, სახელდობრ: ვახტანგ VI-ის ნაზირის ოსებ ზურაბის ძის დების მიერ აღძრულ საქმეს იმის შესახებ, რომ მათ ნება დაერთოთ შეისყიდონ ვახტანგ მეფესთან ერთად რუსეთში გადასახლებული მათი ძმის ოსების ქონება. ირკვევა, რომ ოსმალთა მთავრობას თავისი ხაზინის სასარგებლოდ მიჰქონდა ვახტანგ მეფესთან რუსეთში გა-

¹⁷ იხ. საბუთი № 151 და სხვა.

¹⁸ L. Fekete, Einführung in die osmanisch-türkische Diplomatik der türkischen Botmässigkeit in Ungarn. ბუდაპეტი, 1926.

¹⁹ Z sidzylłow rumelijskich epoki wyprawy wiedenskiej: Akta tureckie (tekst turecki i polski). Zebrał i opracował Jan Grzegorzewski, ლუბი, 1912.

²⁰ Turski dokumenti Grbaljske župe iz XVII stoljeca. Прилози за ориенталу филологију и историју југословенских народа под турском владавном. I. Сарајево, 1950-გვ. 23-50.

²¹ M. Guboglu, Paleografia si diplomatica turco-osmana. Studiu si albumi, ბუჯარესტი, 1952.

²² A. Zajaczkowski, J. Reichman, Zarys dyplomatyki osman'sko-tureckiej. ვარშაეა, 1955. ეს ნაშრომი უკვე გადაცემული იყო დასაბეჭდად, როდესაც ჩვენ მივიღეთ მეტად საყურადღებო ნაშრომი K. Jahn-ისა; Türkische Freilassungserklärungen des 18. Jahrhunderts (1702-1776) (ნეაპოლი, 1963), რომელშიც გამოცემულია აგრეთვე რამდენიმე ჰუჯათი, ხოლო იგი (ჩვენი სტატია) უკვე იბეჭდებოდა, როცა ჩვენ ავტორისაგან მივიღეთ აგრეთვე შესანიშნავი წიგნი: Б. Недков, Османотурска дипломатика и палеография. I. София, 1966. ამ წიგნში ჰუჯათებზე ლაპარაკია 121, 125 და განსაკუთრებით 159 გვერდებზე.

დასახლებულ პირთა ქონება. საბუთების შინაარსი ერთი და იგივეა, ოღონდ იგი შარი'ანთის სასამართლოს დავთრიდან, რომელსაც სიჯილნათი ერქვა, ამოწერილია სხვადასხვა პირის მიერ. ამიტომ საბუთების ტექსტებში შეინიშნება მცირეოდენი სხვაობა, რომელიც საბუთის გადმომწერის უყურადღებობით შეიძლება აიხსნას. № 150 საბუთი ამოწერილია თბილისის ყაღდის ალ-სეჰიდ აბუბეკრის მიერ. ხოლო მეორე — № 151 საბუთი კი ამოწერილია და დამოწმებული ავრეთვე ყაღდის ჰასანის მიერ. ეს უყანასენელი საბუთის დამოწმებისას ამბობს, რომ გადმოწერე ეს საბუთი იმ სიჯილნათიდან, რომელშიც ეს საქმე ფიქსირებული იყო ალ-სეჰიდ აბუბეკრის მიერო. მაშასადამე, საქმე განუხილავს აბუბეკრ ყაღდის და მასვე გაუცია პირველი (№ 150) ჰუჯჯათი, ხოლო შემდეგში შეიძლება ოსებ ნაზირის მეორე, მესამე, ან მეოთხე დასკიდევ დასპირდა თავისთვის ეს საბუთი, რაც ამოწერილ და გაცემულ იქნა უკვე ამ დროის სხვა ყაღდის ჰასანის მიერ. ჩვენ აქ ვბეჭდავთ მხოლოდ მეორე საბუთს (№ 151), რადგანაც ამის ტექსტი შედარებით უკეთაა შენახული. მართალია, ალაგ-ალაგ ამ საბუთის ტექსტიც შერყვნილია რამდენადმე. მაგალითად მე-10, მე-11, მე-16 და მე-20 სტრიქონების შუა ადგილები, მაგრამ ეს ნაკლი გასწორებულია პირველი (№ 150) საბუთის მიხედვით. ორთავე საბუთზე დამოწმების ფორმულა სხვადასხვანაირადაა მოცემული. ამიტომ ჩვენ აქ № 150 საბუთიდან მხოლოდ წარმოვადგენთ დამოწმების ფორმულას:

საბუთი № 150-ის დამოწმების ფორმულა (عبارة تصديق) ასეთია:

الأمر كما ذكر فيه حرره الفقير إليه عز شأنه
السيد أبو بكر القاضي بمدينة تفليس المحروسه
عفى عنه

الهي از تو خواهد فيض سرمد... [ბეჭედზე:]
أبو بكر عمر ال احمد

(თარგმანი:) „საქმე ისეა, როგორც ამაშია მოთხრობილი. გადმოწერა გლახაკმა მის (აღლნაჰის — განდილებულისა და შექებულის — წინაშე ალ-სეჰიდ აბუბეკრმა, კეთილად დაცული თბილისის ყაღდის. შეუნდოს მას“. ყაღდის ბეჭედზე: „ღმერთო ჩემო, შენგან ითხოვს მარადიულ მადლს აბუბეკრი'ომერი აჰმედის ჩამომავლობისა (?)“.

Tur. d. 151. საბუთი № 151-ის დამოწმების ფორმულა (ყაღდის მიერ):

(1) أخرجت عن السجل المحفوظ هذه الوثيقة
(2) محرر من السيد أبو بكر أفندي حرره العبد الفقير
(3) حسن القاضي
(4) بمدينة تفليس المحروسه
(5) عفى عنه

მინაწერს ქვემოთ და მარჯვნივ დასმული აქვს ბეჭედი (ყაღდისა), რომლის ორნამენტებიცაა

ზედაპირზე გამოყვანილია წარწერა: حسن

(1) سبب تحرير كتاب شرعى²³ بوذر كه (2) مدينة تفليس دفتردارى فيخر الاماجد
والاكارم عزتو لمعى خليل أفندي مجلس شرع خطير (3) لازم التوقيده مدينة

²³ № 150 საბუთში სა-სერევი ნაცვლად წერია: نصاب.

عليك اشقر   بابا ولد فرهموز   بغه ولد   زهراپ ولد   ديكر زهراپ
ولد خواجه زده(?)   كسبر   راتى³³   ولد كوركين

اره كيل   فودروي(?)³⁴ ولد فرهموز   وغيرهم من الحضار

საბუთის მეორე გვერდზე ჭართულად აწერია: „ესა ძაველი ყაადისა“.

მეორე, № 151, ჰუჯათი გადმოწერილია უფრო გვიან უკვე სხვა მოსამართლის ჰასანის მიერ, რომელიც პირველი, № 150, ჰუჯათის გადამწერს ყაღღი აბუბექრს ასხენებს. დამოწმების ფორმულაც ჩვეულებრივად რომ ჰუჯათის ტექსტის ზემოთაა, ამ შემთხვევაში ტექსტის მარჯვენა აშიაზეა მიწერილი. ამ საბუთის ტექსტი შემდეგია:

№ 151. საბუთის მარჯვენა აშიაზე ტექსტს მიწერილი აქვს შემდეგი დამოწმების ფორმულა: „გადმოვწერე ეს საბუთი (სასამართლოში) დაცული დაეთრიდან [=სიჩილლათ'იდან], რომელიც შესრულებულია ალ-სეჰიდ აბუბექრ ეფენდის მიერ, გადმოწერა გლახაკმა მონამ კეთილად დაცული ქალაქ თბილისის ყაღღი ჰასანმა — შეუნდოს (აღლავმა)“. აქვეა ბეჭედი წარწერით: „ჰასანი“.

„შარბათზე დამყარებული ამ საბუთის გადმოწერის მიზეზი ის არის, რომ ქალაქ თბილისის დეფთერდარმა³⁵, კეთილშობილთა და წარჩინებულთა სიამაყემ, პატივმოსილმა და გასხივოსნებულმა ხალხლ ეფენდიმ ლირსპატივსაცემ და სახელოვან შარბათის სასამართლოს (ქვემოხსენებულ მანდილოსანთა) თანდასწრებით მოუთხრო და ვრცლად მოახსენა შემდეგი:

ზემოაღნიშნული ქალაქის მცხოვრებლები, ამანწინეთ ვახტანგთან³⁶ ერთად რუსეთს ლტოლვილი ნაზირის³⁷ ზიმში³⁸ ოსებ³⁹ ზურაბის ძის დები, ამ

³³ თუმცა ამ სახელის راتى-დ (რათი—რათი) წაითხეა აქ რამდენიმედ საეჭვოა, მაგრამ № 150 საბუთში ეს უფრო ცხადი ხდება: راسوس ნაცულად შეცდომით 9 უნდა იყოს დაწერილი.

³⁴ ამ სახელის ასეთი ამოკითხვა საეჭვოა, მაგრამ № 150-ში მოცემული მოხაზულობა უფრო რთული ამოსაკითხავია— رورور (?).

³⁵ დეფთერდარი—(არ.სპ.) دفتردار —ოსმალთა სახელმწიფოს შემოსავალ-გასავლის საქმეების ხელმძღვანელი (შემოსავალ-გასავლის დაეთრის მწარმოებელი), თანამედროვე ფინანსთა მინისტრი; ამ ჩვენი ტექსტის მიხედვით: ქალაქის საფინანსო საქმეთა გამგე.

³⁶ ლაპარაკია ქართლის მეფე ვაჩტანგ VI-ზე. რომელიც შექმნილი პოლიტიკური სიტუაციის გამო 1724 წლის 15.VII-ს დიდი ამალით გაემგზავრა რუსეთს.

³⁷ ნაზირ—ناظر (არაბ.) გარკვეული დარგის სახელმწიფო საქმეთა ზედამხედველი (ძველ თურქეთში—მინისტრი, ვეზირი).

³⁸ ზიმში არაბ. ذمى —მუსლიმთა ქვეყნების არამამალიანი ქვეშევრდომი (ქრისტიანი, ებრაელი და სხვა).

³⁹ ნაზირი ოსებ ზურაბის ძე—ვახტანგ მეფის რუსეთს ჩასვლისას შედგენილ მისი ამალიც წარჩინებულ წევრთა სიაში მეცამეტედ მოხსენებულია Назыр и Боярин Осип Титов (ს. ყუბან ეი შვილი, ატლახან-საბა ორბელიანის გამგზავრება მოსკოვში. „ლიტერატურული ძიებანი“, XI, გვ. 80), რომელიც უთუოდ ამ ჰუჯათში მოხსენებულ ნაზირი ოსებ ზურაბის ძეა. ამ ოსებ (ოსეფ) ნაზირს ტფილისში დარჩენია თბილი და: გოზალი, ხორეშანი, მარეზი და მარიამი. როგორც საქმიდან ჩანს, ამ დებმა მოითხოვეს სასამართლოს წესით, რათა მათი ძმის, რუსეთს გაქცეული ოსეფის

საპუიის წარმომდგენი ქრისტიანები⁴⁰ — გოზალი, ხორეშანი. მარესი და მარიაში ზურაბის ასულები თანაწორად მოზიარებები არიან ზემოხსენებულ ლტოლვილ ოსებთან ერთად (შემდეგი ქონებისა): ამავე ქალაქში მდებარე და მცხოვრებლებისა და ქეზობლებისათვის ცნობილ საზღვრებში თექვსმეტი თვალი დუქანი, რომლის 5 ნაწილიდან ერთი ნაწილი (ოსებისა), და კიდევ ზიმმის, სახელად დავითის სახლის მიჯნაზე ერთი მხრით, მეორე მხრით ზიმმის, სახელად არუთინის სახლის მიჯნაზე და ორი მხრით სათემო გზით შემოაზღვრული ბევრი სახლის შემცველი ნაგებობანი, რომლის ხუთი წილიდან ერთი აგრეთვე (ოსებისა); ასევე ერთი მხრიდან ზიმმის, სახელად ლომონია⁴¹ სახლითა და სამი მხრით სათემო გზით შემოსაზღვრული რამდენიმე სახლს შემცველი მცირე ფუნდუკის ხუთ წილში ერთი წილი ისევე (ოსებისა). ვინაიდან გამოვიდა უზენაესი ფირმანი გაყიდულ იქნას ხაზინის მიერ აღნიშნული ოსების წილი ქონება და ვინაიდან ამ ქონებას შესყიდვის მსურველი სხვა ვინმე არ გამოჩენილა და იმის საფუძველზე, რომ მის შექენას ზემოხსენებული დები მოითხოვენ, ამიტომ აღნიშნული დუქნების, სახლებისა და ფუნდუკის ოსების კუთვნილი მეხუთე წილი მხარეთა აუცილებლობისა და თანხმობის ვითარებაში და ყოველგვარი ზღუდვითი პირობების გარეშე და შარბათის წესით შეურყევლად და მტკიცედ სამას ყურუშად მიყიდე და ჩაებაარე ზემოხსენებულ ქრისტიან ქალებს — გოზალს, ხორეშანს, მარესსა და მარიაშს. მას შემდეგ რაც თითოეულმა ამ აღნიშნულმა დამ მიიღო და ჩაიბარა ქონება, მისი ღირებულების თანხა აღნიშნული სამასი ყურუში ხაზინის სასარგებლოდ ავიღე. ამიერიდან ზემოაღნიშნული დუქნების, ფუნდუკისა და სახლების ხუთი წილიდან ერთი წილი — აღნიშნული ოსების წილი—ზემოხსენებული დების მიერ შესყიდული ქონებაა. მათ უფლებათა. დაეუფლონ ისე, როგორც მათ სურთ და ნებათ. ვინაიდან ზემოხსენებულმა (დებმა) თბილისის აღნიშნული სამართლიანი დეფთარდარ ეფენდის (ეს) ნათელი სიტყვები მოისმინეს და (ასაამართლოს) წინამე თანხმობა განაცხადეს, მათივე თხოვნით საქმე ამოწერილ იქნა ისე, როგორც

წილი დებისა და მისი საერთო ქონებისა, რომელსაც ოსმალია მთავრობის კონფისკაცია მოკლდა, მიეყიდათ აღნიშნული დებისათვის. შემდეგ ასტრახანიდან მოსკოვს გამგზავრებულთა სიაში იხსენიება ორი კაცი: Его светлости (ვახტანგ შუჟისა) Назаря Осина лодей ено—2 (იქვე, 88). მაშასადამე, ვახტანგის ნაზირის ეს ორი კაცი მიემგზავრება მოსკოვს. მესამეჯერ ოსე ზურაბის ძე იხსენიება მესამე სიაში, რომელშიც ჩამოთვლილია ვახტანგის ამალის ასტრახანში დარჩენილი წევრები: Его светлости Назаря Иосифа лодей—2 (იქვე, 94). ამრიგად, ოსე ნაზირის ორი კაცი ასტრახანს დარჩენილა. გარდა ამისა ოსე ნაზირი იხსენიება კიდევ „ვახტანგთანში“: „ნაზირი დიდათ ერთგულთ, ოსე უა სახელდებული“ (ს. ყუბანეშვილი, ვახტანგის, „ლიტერატურული ძეგანი“, IV, 193); შტრ. აგრეთვე: აქ. მე, ნაზირი ოსეა, ამისი მოწამე ეარ“, 1723 წ. (დოკუმენტები თბილისის ისტორიისათვის, I. შეადგინეს ნ. ბერძენი შვილმა და მ. ბერძენი-შვილმა, თბ., 1962, 127—128); 1721 წლის ნასყიდობის წიგნში, „მოწამე ნაზირი ოსეა“ (დოკუმენტები საქართველოს სოციალური ისტორიიდან. ნ. ბერძენი შვილის რედაქციით. თბ., 1940, გვ. 194).

⁴⁰ დედანში არაბ. نصراني ნასრანიჲე 'ქრისტიანი ქალი', კრისტეს სამშობლოს სახელწოდებისაგან ناصري (ქ. ნაზარეთი); ზიმმი რომ საერთოდ არაამპალიანი (ე. ი., ქრისტიანი, ებრაელი და სხვა) ქვეშეკრძობება, نصراني, მდლრ. نصراني 'ქრისტიანს' აღნიშნავს.

⁴¹ შეიძლება აქ სო-ლომონ-ი იყო და გადამწერს შეცდომით სო მარცვალ გამოჩნა.

№ 152 [დამოწმების ფორმულა]: „საქმე შესაზამისია იმისა, რაც აქ არის მოხსენებული. გადაწერა გლახაჲმა მის (აღლწჳის)—მასზე იყოს დღეობა და პატივი—წინაშე კეთილად დაცული ქალაქ თბილისის ყანდმ მესტაფაჲს—შეუნდოს [აღლაჲმა]“ [ბეკეღზე:] „მონა მისი (აღლწჳისა).... მესტაფა“

„ამ მართალი საბუთის გადმოწერის მიზეზი ის არის, რომ კეთილად დაცული თბილისის მცხოვრები ისლამში მოქცეული ვინმე 'აბდ-ულ-ლამ' 'აბდ-ულ-ქერემ'ის ძე გამოცხადდა სახელოვან და ღირსპატივსაცემ შარბათის სასამართლოში და პირისპირ ამ საბუთის წარმომდგენი ზიმმის ყაფლანიშვილი დემეტრე ზურაბის ძის⁴⁶ წინაშე გამოვიდა და შემდეგი განაცხადა: ზემოაღნიშნული კეთილად დაცული ქალაქ [თბილისის] სანახებში ბარათალუს⁴⁷ ნაჰიფესა⁴⁸ და ხრამის ხეობაში მდებარე ანდრია⁴⁹ წოდებული სოფლის შიგნით ცნობილი მიჯნებისა და მოცულობის ჩემი სახლი და ერთი ნაკვეთი ცნობილი მიჯნებისა და მოცულობის ვენახი და ერთი ნაკვეთი ცნობილი მიჯნებისა და მოცულობის ბაღი, და ხსენებულ სოფელში გამდინარე წყალსა და აგრეთვე ამა [სოფლის] განაპირას ჩამავალი ქციად წოდებული მდინარის ნაპირზე თევზის საჭერი ფაცერი და ცნობილი მიჯნებისა და მოცულობის ჩემი სამოცი დღეურა საყანე მიწა, რომელიც აქ აღნიშნულ ნასყიდობამდე ჩემი ქონება და მამული იყო, მხარეთა სრული შეთანხმებათა და [ყოველგვარი] ხელშეწყობილი პირობების გარეშე საბოლოოდ მიეყიდე ასოც ყურუშად, ჩევაბარე და გაჯაკეცი. მან კიდევ გაყიდვის, ჩაბარებისა და დაუფლების შემდეგ მისი ღირებულება, ზემოაღნიშნული თანხა — ასოცი ყურუში მთლიანად გადაიხადა და ჩამაბარა. ამიერიდან ზემოხსენებულ სოფელში მდებარე სახლი, ვენახი, ბაღი, მდინარე წყალი, ფაცერი და მიწა აღნიშნული ზიმმი დემეტრე ყაფლანიშვილის ნასყიდი მამულია და მის უფლებაშია. ამ მამულს დაეუფლოს იგი. როგორც მას უნდა და როგორც მას ნებავს. შემდეგ, აღნიშნული განმცხადებლის ისლამში მოქცეული აბდ-ულ-ლამის მიერ სათანადო წესით გაკეთებული სიტყვიერი განცხადება. განმცხადებელმა და აღნიშნულმა ზიმმიმ საბელად დემეტრემ ერთიმეორესთან პირზე წადგომით დაადასტურეს და სიტყვიერად დაამოწმეს. ამიტომ თხოვნის თანახმად მომზადარი ფაქტი ამო-

⁴⁶ საქ. სსრ მეცნიერებათა აკადემიის ე. კეკელიძის სახელობის ხელნაწერთა ინსტიტუტში დაცულ ერთ ფირმანში, რომელიც 1726 წლითა დათარიღებულ იხსენიება ყანდ მესტაფა, ოღონდ ის მაშინ გორის ყანდ ყოფილა *قاضي مولانا مصطفى*

⁴⁷ ყაფლანიშვილი დემეტრე ზურაბის ძე—1735 წლით დათარიღებულ ნასყიდობის წიგნში მოხსენიებულ ყაფლანიშვილი ზურაბის შვილი დემეტრე უნდა იყოს. თარღობი—1728 წ. (ჩვენი საბუთისა) და 1735 წ.—ამას ხელს არ უშლის (საქ. სიტყვლენი, II, გვ. 378). იგივე უნდა იყოს დემეტრე ყაფლანიშვილი 1735 წ. საბუთისა (იქვე 380). ეს პირი უფრო გარკვევით ჩანს 1738 წლის ქართულ ნასყიდობის წიგნში: „ყაფლანიშვილი, ზურაბის შვილი ემბა-კალა[სი]მაში, უზააში [=იუზუბაში] დემეტრე“ (საქ. სიტყ. II, 392).

⁴⁸ საბარათიანოს შესახებ თურქული დოკუმენტები საქმოდ ბევრა თაღისის სიტყვლეთაგანში და საბარათიანო ყველგან *براثا*—ბარათალუდ იხსენიება (-ლუ თურქული სიტყვისა). შდრ. ქართული საკუთარი სახელი ბარათა; იხ. იონა შენარავი. კარეჯანა ნ. ბარათიშვილისა, წიგნში: ნ. ბარათიშვილი ს. ფირცხალაის რედაქციით. თბ., 1922 წ. გვ. V. აგრეთვე ბარათალი (მ. ხუბუა, საქ. მეზემეის სპარსული ფირმანები და კოქიკი, გვ. 223).

⁴⁹ ნაჰიფე—*حاجي*—ადმინისტრაციულ დაყოფაში რაიონის ტიპის ერთეული (სს. უკოში).
⁴⁹ ვახუშტის ქციის ხეობაში დასახლებული აქეს სოფ. ანდრია (დღევანდელი სამეფოსა სა-ქართველოსა, თ. ლომოურისა და ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით. თბ., 1911. გვ. 193).

წერილ იქნა ათას ას ორმოცდაერთი წლის განმხილველებული რეჯების თვის მეშვიდესა დღესა [= 1729 წლის 8.11-ს].

საქმის მოწმეები: ისმა'ილ ალა— اوجا -ის ციხის⁵⁰ მკველი, რეჯებ ფაშა⁵¹, 'ო'მან ეფენდი—ჯამი'ის იმამი, აბუბეჟრ ბეშე⁵², მუსტაფა 'აბდ-ულ-ლამის ძე, [მ]დინანი ბირთველ ზაქარას ძე, სანჯაყ ბიდი(?) ქაიხოსრო, ბარათაშვილი როსტომ, ავთანდილ...(?)ძე და სხვანი.

საბუთი № 152, კაცმა რომ თქვას, ნასყიდობის წიგნია. გარკვეული შედგენილობის მამულს ჰყიდის 'აბდ-ულ-ლამ' 'აბდ-ულ-ქერნის ძე და ყიდულს ამ მამულს დემეტრე ზურაბის ძე ყაფლანიშვილი, რომელიც, როგორც ზემოთ აღანიშნა, არაერთხელ იხსენიება ექ. თაყაიშვილის მიერ „საქართველოს სიძველენში“ გამოცემულ საბუთებში. ეს ნასყიდობის წიგნი გატარებულია ოსმალთა შარბათის სასამართლოში ყაღინსთან, ფიქსირებულია სასამართლოს დავთარში, რომელსაც სიჯილნათი ეწოდებოდა. ოსმალური სასამართლო წარმოების დანერგვისას ჩვენებურ ნასყიდობის წიგნი იურიდიული ძალა ექნებოდა, ალბათ, როცა ის დადასტურდებოდა ყაღინს მიერ სათანადო წესებით და ასეთი ჰუჯათი გაიცემოდა მამულის მყიდველზე. ამ თვალსაზრისით საინტერესოა „საქართველოს სიძველენის“ II ტომში (გვ. 344) მოთავსებული „ნასყიდობის წიგნი დემეტრე ყაფლანიშვილისა“, რომელიც შინაარსობრივად, გასაყიდი ცალკეული ობიექტების, უძრავი ქონების მდებარეობის ადგილის, მოქმედ პირთა ვინაობისა და თარიღების მიხედვით ბევრ რამეში ემთხვევა აქ წარმოდგენილ საბუთ № 152-ს. შესაძარბულად ჩვენ აქ მოგვყავს ეს საბუთი ისე, როგორც ის გამოცემული აქვს აკად. ექ. თაყაიშვილს.

1728, იანვარი ...ესე... ნასყიდობის წიგნი და სიგელი მოგართვი თქვენ ყაფლანიშვილს მე, ბარათაშვილმა. თაყაიშვილმა დემეტრემ, ზურაბიშვილს დემეტრეს, შეიღსა შენსა ყაფლანს, ზურაბს, ზაალს, პაპუას, ასრე რომე მოგყიდე მე თაყაიშვილმა დემეტრემ ჩემი სამკვიდრო გლეხი ანდრიას ქიტესაშვილი, ამისი ბიძაშვილი აბრამა თავისის მამულით, შუაველით, გასაველით, მათით, ბართთ, საცნავით, უცნავით, წყლისპირით, სამოცი დღის მიწით, ვენაჯათ, ბალით, ერთი მთელი საკომლო მოგ-

⁵⁰ შეიძლება ეს იყოს შულავერის ციხე.

⁵¹ رجب اسان — რეჯებ ფაშა, რომელიც აქ სასამართლოს მოწმედაა დასახელებული, სიჯილ-ი 'ო'მანში ჰქირათ 1119-1138 (ჩვენით = 1707—1726) წლების მოღვაწედ აღრიცხული ფაშა უნდა იყოს. წარმოშობით არაუღი (=ალბანელი), რეჯებ ფაშა მრავალ მაღალ თანამდებობაზე ყოფილა. სხვადასხვა დროს მრავალი ერლადეთის (დარბუჭირის, ვანის, ტრაპიზონის, იერუსალიმის, დამასკოს, ალემოს და სხვა) გამგებელი ყოფილა. 1136—1137 (=1723—1725) წლებში თბილისისა და ტრაპიზონის ვაწის თანამდებობაზე ჩანს. სიჯილ'ის მიხედვით ამ დოკუმენტის დაწერილი დროს, 1729 წელს, რეჯებ ფაშა უკვე გარდაცვლილია (გარდაცვალების თარიღად სიჯილ'ში ნახევენება 1138 წ. (=1726). მაჯრამ ეს უნდა იყოს სიჯილ'ის ავტორის შეცდომა (იხ. سجل عثمانی, II გვ. 273).

⁵² M. Z. Pakalin-ის მიხედვით باش || beşe ეძახდნენ თურქ მომთაბარე ტომებში ტომის დიდ შეილს, უფროს შეილს. აქედან ოსმალთა სახელმწიფოს დაარსებისას პირველ უფლისწულს ფაშასა და მისი მისცემის [მაშასადამე, ფაშა—beşe? ს. ქ.]. შემდეგ ვრცელდება ფაშა სიტყვა (Osmanlı Farih deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, I, 211). I. Grzegorzewski-თ ფაშა პოლონეთში basza'-დ იწერებოდა (Z sidyllatow...251).

ყიდეთ ყოვლის უმიზეზოს და უცილებელის საქმით. მოგეცეს და გიბედნიეროს ღმერთი. ავიღე სრული ფასი, რითაც ჩემი გული შესჯერდებოდა. შეჯერადი, ჩემი შენზე აღარა დამრჩობილა რა. არა კაცი მოცილე და მოლაპარაკე არავინ არის, ჩემი სამკვიდრო ყმა და მამული(ა). ვინც მოლაპარაკე და მოდავე იყოს, პასუხის გამცემი მე ვიყო. არის ამისი მოწამე: პატარა ბატონი, მანუჩარ, მდივანი ბირთველი [ბექვედზე]: „მონა ღმერთისა მდივანი ბირთველი“, მდივანი ავთანდილა, გიორგი ლულუკაშვილი, ნამანგულავისწვილ როსტომ, გერმანოზისწვილი დათუნა, საამისწვილი ედიშერ და სულ ხარისხ ხეობა ამის მოწამე. დაიწერა ესე წიგნი იანვარს ქაქსა უიე. მე პავლე ს დამიწერია და მოწამეცა ვარ...⁵³.

ორივე საბუთში მყიდველი ერთი და იგივე პირია: თურქულში — ყაფლანიშვილი დემეტრე ზურაბის ძე, ქართულში — ყაფლანიშვილი ზურაბიშვილი დემეტრე [=ყაფლანიშვილი ზურაბის ძე დემეტრე]. ამ დროს ჯერ კიდევ არ იყო დიფერენცირებული გვარისსახელი და მამისსახელი. გამყიდველად თურქულ საბუთში 'აბდ-ულ-ლამ' 'აბდ-ულ-ქერამის ძეა, რომელსაც ნაჰმადიანობა მიუღია. შესაძლებელია ეს იყოს ქართულ საბუთში გამყიდველად დასახელებული ბარათაშვილი თაყაიშვილი დემეტრე [ალბათ=ბარათაშვილი თაყაის ძე დემეტრე]. თუ ეს ბარათაშვილი გამაჰმადიანდა და 'აბდ-ულ-ლამ' დაირქვა, არსებული წესის მიხედვით მას მამის სახელიც უნდა გამოცვლოდა ('აბდ-ულ-ქერამ').

გასაყიდი მამული მდებარეობს თურქული საბუთის მიხედვით „ქალაქ თბილისის რაიონში, ბარათალუს [=საბარათიანოს] ნაჰიეისა და ხრამის ხეობაში მდებარე ანდრია'დ წოდებულ“ სოფელში. ქართულ საბუთშიც წერია: „მოგყიდე გლეხი ანდრია ს ქიტესაშვილი“. ანდრია აქ სოფლის სახელია, როგორც ეს ე. თაყაიშვილსაც აქვს აღნიშნული საძიებელში „ყაფლანიშვილ-ზურაბიშვილი დემეტრე ყიდულობს ანდრიას გლეხს ქიტესაშვილს ბარათაშვილის-თაყაშვილის დემეტრესაგან“⁵⁴.

გასაყიდი ობიექტების თვალსაზრისით ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ქართულ საბუთში გასაყიდად მოხსენებული „ჩემი სამკვიდრო გლეხი... ქიტესასწვილი, ამის ბიძაშვილი აბრამა...“ და მერე კიდევ „ჩემი სამკვიდრო ყმა“ თურქულ საბუთში არ არის, რაც იმდროინდელ საქართველოსა და თურქეთში სოციალურ ურთიერთობათა სხვადასხვაობაზე ლაპარაკობს. სხვა გასაყიდი უძრავი ქონება ორთავე საბუთისა თითქმის ემთხვევა ერთმანეთს: თურქულში — სახლი, ერთი ნაკვეთი ეენახი, ერთი ნაკვეთი ბაღი, მდინარე ქციის ნაპირას თევზის საჭერი, სამოცი დღიური საყანე მიწა, ქართულში — ტრადიციული ჩამოთვლა უძრავი ქონებისა: „მამულით, შესავლით, გასავლით, მთით, ბარით, საჭნავით, უჭნავით, წყლის-პირით, სამოცი დღის მიწით, ეენაჭით, ბაღით...“.

ქართულსა თუ თურქულ საბუთებში მოწმეებად დასახელებულია სხვადასხვა პირი. თურქულ საბუთში უფრო მეტია მაჰმადიანები, ქართულში — ქართველები, მაგრამ მდივანი ბირთველი ორთავე საბუთის მოწმეა. ვფიქრობ აგრეთვე, რომ ქართული საბუთის მდივანი ავთანდილა და თურქულის ავთანდილ (?) ძე ერთი და იგივე პირი უნდა იყოს.

⁵³ საქართველოს სიძველენი, ტ. II, ე. თაყაიშვილის რედაქტორობით. ტფილისი. 1909 წ., გვ. 344.

⁵⁴ იქვე, 586, 587.

თარიღებშიც თითქმის სრული დამთხვევა გვაქვს: თურქული საბუთი დათარიღებულია 1729 წლის 8. 11-ით, ხოლო ქართული 1728 წლის იანვრით. ქართული უფრო ადრეა შედგენილი და შემდეგ, უნდა ვიფიქროთ. გატარებულია რამდენიმე სასამართლოში.

თურქულ საბუთში გაყიდული მამულის ფასად 120 ყურუშია გადამწვეტილი. ქართულ საბუთში ფასი რატომღაც არ არის მოცემული და წერია მხოლოდ „ავიღე სრული ფასი“.

საინტერესოა თურქული საბუთის უკანა მხარეზე ქართულ შინაწერში მოცემული ცნობებიც. იქ წერია: „ან დარის [ცხადია, ეს არის სოფ. ანდრია⁸⁵ს შერყენილი სახელი. ს. ჯ.] გლეხის ნასყიდობის ქ-სუ]ქ[ათია ყადისა. განაჩენი ტფილისის ყაზი [= ყანღი] მუხტაფასი მამულის დარჩობისათვის დემეტრე ზურაბის შვალის ყაფლანისა შვილისადმი თათრის მამადი აბდულა ქარბი ოღლუსაგან მიღებითა რე [= 120] ყურუშისა. 1141 [საბუთის თარიღი პიჯრით = 1729]. ნახილურისა მოურაობის სიგელი არის მეფის ერქვეცლესაი დიდისა“. აქ დასტურდება სოფ. ანდრია, სადაც განაყიდი მამული მდებარეობს. მყიდველია დიმიტრი [= დემეტრე] ზურაბის ძე ყაფლანიშვილი. გამყიდველის სახელი სწორადაა მოცემული — აბდულა, მაგრამ მამის სახელი ქარბი⁸⁶ადაა გამარტივებული აბდულქარბის ნაცვლად. გამყიდველის სახელს წინ უძღვის კიდევ მეორე სახელი — მამადი და იგი თათრად არის დასახელებული.

Tur d 144. ფორმატი—44×15 cm; ტექსტი—29×9,5 cm; ქალღი იგივე.

الامر حسبما فيه نمقه الفقير اليه سبحانه و تعالى

محمد امين القاضي بمدينة تفليس المحميه

عفى عنه

[ბეჭედზე:] خدايا همين مراده مرادم (?) بنام رسول محمد امين

(1) سبب تحرير كتاب صحت نصاب بودرکه

(2) قیلان اوغوللری دیمکله. عریف اشیبو رافع السفر الزبار ولد واخوشتی

(3) نام ذمی مجلس شرع خطیر لازم التوقیرده مدینه تفلیس متمکنلرندن ماریم بنت

کورکه (4) نام نصرانیه مواجهه سنده اوزرینه دعوی و تقریر کلام ایلیوب سور

رباط داخنده (5) واقع بر طرفی آمرجوب خانه سی و بر طرفی ظوراب⁸⁵ کبیا خانه سی.

و بر طرفی (6) اوسیب نام ذمی خانه سی و بر طرفی طریق عام ایله محدود و ممتاز

برباب درباز (7) و بر مقدار حولی مشتمل اولان خانه بابالریمزدن ارث شرعی ایله

بزلره منتقل (8) ملکم ایکن یدی سنه دن برو بروجه عاریه نصرانیه مرسومه یه محل

سکنا ویرلمش (9) ایکن ایوم خانه مزبوریه یی قبض و ضبط مراد ایلدیکده بکا تسلیمه

تعلق (10) ایدر مسئول اولنوب تسلیمه تنبیه شرعی اولنسی مطلوبمدر دیدکده غب

السؤال (11) نصرانیه مرسومه جواننده خانه مذکوره سفورک ملک صریحی اولدیغنی

(12) اقرار و لکن بزلر مدعی سفورک رعایاسندن اولدیغمز حبیبله خانه مزبوری

(13) بکا و زوجمه محل سکنا تعیین ایلدیکری اجلدن تسلیمدن امتناع (14) ایدرم دیو

جواب ایتمکین بر مقتضای شرع قویم نصرانیه مرسومه نک (15) ذولنه التفات اولنمیوب

(زهراب. 31.) — ნა-ზოოაბ ზეუელესბრივი ნაცვლად ჳოოაბ⁸⁵

الارحمة
محمد اناس العلي كور
شوق

تبدان او طره ای دیگر عریف است بر واقع کسره الزنبار اولو و اخوتی
نام ذی الخدیج شیخ فطیمه انتم کتوبرم در مریه فطیمه فکله از ندرت ما دریم بنیت کوراک
نام فطیمه سوزا که سنه او زربنه دعوم و فخر کلام علی سب سوزر باطرافه
واقع بر فخری آرحوب خانه کسر و بر طرفی ظوارب کلبا خانه کسر و بر طرفی
او سینه نام فخری خانه کسر و بر طرفی طویون عالم الیله خود و و ختاز بر سب و بار
در بغداد اصولی استکار اولان خان بابا بر ندرت ارش شعر علی الیله ندرت
ملک کلبا بری سنه از بر و در و عتار به فطیمه کسره و به کار کسره و بر
یکم از سوزم خانه از ندرت بر فخری و فطیمه اول الیله کلبا کسره و به کار
بدر کسره سوزا از ندرت سینه ندرت فخری و فخری سطلو کسره و در کسره
فطیمه سوزم و سوزم سوزم خانه مذکوره سفورک ملک کسره علی اولیله
اقرار و کسره بر ندرت سفورک رعایا کسره اولیله فخری سینه خانه از ندرت
بکار و ندرت علی کسره فطیمه الیله کسره و فطیمه تسلیمه استعار
ایر و سوزم
قولنه التفات اولیله سوزم خانه مذکوره کسره علی سفورده تسلیم
تتبعه و واقع بالبلدی کسره اولیله ندرت فخری کسره و فخری سوزم سوزم
حسب کسره سینه اربع اولیله و کسره و کسره و کسره و کسره و کسره

محمد اناس العلي كور
شوق

خانه مذکورہ می مدعی مفورہ تسلیمہ 16) تنبیہ برلہ ما وقع بالطلب كتب اولندی
فی اليوم الثامن و العشرین من شهر 17) رجب المرجب سنہ اربع و اربعین و مائہ و الف
ش _____ ود الحال

ملیک اشتر³⁷ کبر ولد کورکہ افتندیل ولد ارتین بابا ولد فراموز کیخسرو
ولد کیخسرو
و غیرہم من الحضار

№ 144. [დამოწმების დორმელა:] „საქმე შეესაბამება იმას, რაც ამაში (წერია). უკანაჲა მის
(აღსკისის) — დიდებულისა და ამიღლებულის — წინაჲე ეყოლაჲ
დაცული ქალაქ თბილისის ყაღდომ მეჲედ ემინ³⁸ შა. შეუსლოს
(აღსკისა)“.

[ყაღდის ბეჭედზე:] „უფალს მხოლოდ სურვილისათვის [მივმართავ] (?) ჩემი სურვილი წინასწარ-
მეტყველ მეჲედ ემინის სახელითა“.

„ამ მართალი საბუთის გადმოწერის მიზეზი ის არის, რომ ყაფლანიშვი-
ლების სახელით ცნობილმა ამ საბუთის წარმოქმდგენმა ზიმმინს, სახელად ელიზ-
ბარ ვახუშტის ძემ³⁷ სახელოვან და ღირსპატივსაცემ შარბათის სასაზარ-
ლოში აღძრა საჩივარი ქალაქ თბილისის მცხოვრები ქრისტიანის, სახელად
მარიამ გორჯას ასულის წინაშე და პირისპირ შეხედეგი განაცხადა: რიბნთის³⁸
კედლის შიგნით მდებარე ერთი რჩეული დარბაზი, რომელსაც საზღვრავს
ერთი მხრით ამირაჯობის სახლი და მეორე მხრით ზურაბ ქეჭინსა³⁹ სახლი და
ერთი მხრით კიდევ ზიმმინს სახელად ოსების სახლი და ერთი მხრით კიდევ სა-

³⁷ № 151-ში პირველ მოწმედ დასახელებული მეღიქაშარა და ეს მეღიქაშთერი
ერთ და იგივე პირი უნდა იყოს, მაგრამ რომელი დაწერილობაა უფრო სწორი, არ ვიცი.

³⁸ ყაფლანიშვილი ელიზბარ ვახუშტის ძე იხსენიება 1731 წლის ქართულ საბუთში, რო-
მელსაც მას უგზავნის ისპაქ (ქართულად ისპაყ) ფაშა. მიწათმფლობელობის ოსმალური წესების
ქართლში დანერგვის თვალსაზრისით ეს საბუთი ძლიერ საყურადღებოა: „ქ. ვეზირი ისპაყ ფაშა
ვიყარებ. ჩვენ მაგიერად ყაფლანიშვილის ელიზბარს და ვახტანგს ასე უანბეთ:
მერმე საბარათაშვილოში რომ ოთხი მირის სოფლები გიბოძეთ, რაც იმ სოფლებს დაუთარაზი მირს
ეწეროს, ის მირი ჩვენს მაჲმად-ბეგს მიაბარე, რომე საბარათაშვილოს სოფლები იმას აულოა და-
უთარდოსაგან და სოფლები ოთხი შენ ზავნი ქენ [აღბათ, შენ ზავთი ქენ — არაბ. — თურქ. — ضبط
آء] დაიკავე, დაეუფლე ს. ქ.] სხვას კელი არაფის ავეს, დაწერა თიბათვის ქ. ქან: უთ. ისპაყ“
(საქართველოს სიძველენი, II, 366).

იგივე ელიზბარ ვახუშტის ძე ყაფლანიშვილია ნასყიდობის წიგნში მოხსენიებული „ორბე-
ლისშვილი (ორბელიანი) ბატონი ელისბარი (მისი ძმით ვახტანგით)“. ამ საბუთიდან ჩანს, რომ
ელიზბარი სახლთხუცესი ყოფილა (საქ. სიძე., II, 366).

1732 წლის „ვალის აღების წიგნში“ იხსენიება აგრეთვე „ყაფლანიშვილი, სახლთ
ხუცესი ელისბარი“ (იქვე, გვ. 367). ასევე იხსენიება ელისბარი საბუთებში 368 და 369
გვერდებზე (საქ. სიძე., II). 1740 წლის ერთ საბუთში კი ელიზბარი (ვახტანგის ძმა) იხსე-
ნიება ეშოქალასბაშის თანამდებობაზე (საქ. სიძე., III, 421). 1730 წლის საბუთში ამ ელიზბარის
მაჲმად ვახუშტია დასახელებული: „... მაჲმად შენი ორბელისშვილი ვახუშტი“ (საქ. სიძე.,
II, 357, აგრეთვე გვ. 382, 388 და სხვ.).

³⁹ რიბნთი (არაბ.) — (აქ) ვამაგრებული ადგილი.

⁴⁰ ქეჭინს გამარტივებული ფორმაა სპარსული სიტყვისა كچند — (ქუთხედს): „მანასა-
ლისი“, „მოურავი“ აგრეთვე ოსმალურ წარში, სასახლესა და სამოქალაქო ეწყევებში სხვადასხვა
თანამდებობის პირი.

თემო გზა და ციდექ სახლი პატარა ეზოთი — ჩვენ მამა-პაპათაგან ჩვენზე
 კანონიერად გადმოსული მემკვიდრეობა და ჩემი საკუთრება იყო. ეს უკვე
 შეიდი წელიწადია, რაც ეს სახლი დროებით საცხოვრებლად მიცემული
 ჰქონდა ზემოაღნიშნულ ქრისტიან ქალს. ამეამად მან მოინდომა აღნიშნული
 სახლის ხელში ჩაგდება, თავს არიდებს, რომ სახლი ჩამაბაროს. ამიტომ მოვი-
 თხოვე კანონით აიძულოთ. რომ სახლი ჩამაბაროს. რადგანაც დაკითხვის შემ-
 დეგ აღნიშნულმა ქრისტიანმა ქალმა განაცხადა, რომ ეს სახლი ნამდვილი მი-
 სი ქონებაა, რომ ჩვენ მოხსენებული მომჩივნის რეაგანთაგანი⁶⁰ ვართ და ამ-
 დენად ეს სახლი მე და ჩემ ქმარს საცხოვრებლად დაგვიწესდა და ამიტომ
 სახლის ჩაბარებაზე უარს ვამბობო ზემოხსენებული ქრისტიანი ქალის ასეთი
 პასუხი თანახმად მართალი შარბ'ათისა უყურადღებოდ იქნა დატოვებული
 და მას მიესაჯა აღნიშნული სახლი გადასცეს მომჩივანს და ეს ვითარება
 თხოვნისამებრ აქ დაიწერა, რეჯების თვის ოცდამერვე დღეს 1144 წელს
 (=1732 წლის 26 იანვარი).

საქმის მოწმენი: მელიქ აშთერ (?), გასპარ გეურქას ძე, ავთანდილ
 არუთინის ძე, პაპა ფერამუხის ძე, ქაიხოსრო ქაიხოსროს ძე და სხვა დამს-
 წრენი“.

შენი შენა: საბუთი გადმოცემულია ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელი საზო-
 გადოების მიერ (ბეჭედი უიანა მხარეზე) და აქვს წარწერა ქართულად: „ქ: სახლე-
 ბის უკათი ჩემი ნასყიდისა“.

Tur d 148. ფორმატი—42,3×14,5 cm; ტექსტი—21×9,5. ქაღალდი იგივე.

الامر حسبما حرر فيه نمقه الفقير الله سبحانه تعالى
 السيد محمد طولى القاضى بمدينه تفليس المحروسه
 عفى عنه

[უწდის ბეჭედზე]:⁶¹ بولدى ثمر مرغوبى رسول ايله محمد طولى

(1) سبب تحرير كتاب صحت نصاب بودرکه

- (2) مدينة تفليس محافظى وزير مكرم و محترم دولتو غنايتلو عثمان پاشا ير الله
 تعالى له بالخير مايريد (3) و ما يثا حضرتلرينك حضور سعادتلرندہ منعقد اولان مجلس
 شرع خطيرلازم التوقيردہ (4) مدينة تفليس ساكنلرندن سليمان ابن سليمان نام كمنه
 مجلس معقود مذكوردہ (5) اشبو رافع السفر الزبارولد داويد نام ذمى مواجهسندہ
 اوزرينہ دعوى و تقرير (6) كلام ايليوب تاريخ كتابدن اوتوز سنہ مقدم اصفانده
 بابام مزبور فوت اولوب (7) اشبو يدمده اولان مقررات دفترى ناطق اولان ذى قيمت
 اشياى متنوعه يى (8) طرفمزه تسليم ايچون اصفهان جانبندن ارسال و ناقل اشيا اولان
 كمنه يندن (9) وختان خان ضلالت نشان اخذ و قبض بعده مسفور الزبارہ تسليم
 ايتمكنين (10) اولوقندن الى يومنا هذا اشياى مزبوره مسفورك ذمتندہ قالمقله مسئول
 اولنوب تقريرى تحرير و اشياى مرقومه مسفوردن اليويرلمسى مطلوبمدر ديدكده
 (12) غب السؤل عقيب الانكار مدعى مزورك تقرير مشرؤحسى اوزره زمان
 (13) مرور و متمادى اولديفندن غيرى بر ولايت دارالحرب ايكن زيد كفره عمرو
 (14) كفرهك بر مقدار مالتى تغلبا اخذ و غصب ايلدكدن صكره ولايت مزبوره

⁶⁰ რეაგანტი (—არაბ. رعانا) — ამ შემთხვევაში: ქვეშევრდომი, ხელშეკითი.

⁶¹ ბეჭედზე წარწერა მთლიანად ამოკითხული არ არის.

ბან და აპის შემდეგ კი, თუ ეს ვიღავეთი აღებულ იქნა და დაპყრობილ და შეერთებულ იქნა გამარჯვებულ [ოსმალთა] მიწა-წყალს. [ამდენად] შარბათის მიხედვით და იმის გამო რომ შემოხსენებული მავანი (მოქალაქე) ქონებას დაეკატრონა, [შეორე] შემოხსენებული მავანი [მოქალაქე] ამ ქონებაზე საჩივარს ვერ აღძრავს. ამიტომ შემოხსენებულ მომჩივანს საჩივრზე უარი ეთქვა. ეს საქმე გადმოწერილ იქნა თანახმად თხოვნისა 1145 წლის რები-ულ-ახირის თვის 25-ე დღეს [= 1732 წლის ოქტომბრის 15].

ს ა ქ მ ი ს მ ო წ მ ე ნ ი : სერ-ჩაუში ხუხუან ალა — ჩაუშთა ქეთხუდ — სე-ლამ ალასი (?), კაფუჯი ბაშუ-მაჰმუდ ბეი⁴⁵, მისი აღმატებულება არსლან ფაშა⁴⁶ და სხვა დამსწრენი⁴⁷.

საბუთის უკანა მხარეზე: *حجت شرعيه موجبند عمل اولوب* — იმ-ოქმედეთ შარბათს დამყარებული ამ საბუთის შესაბამისად⁴⁸.

№ 148-ით აღწერილ ჰუჯჯათს ჩვენ აქ ვურთავთ № 158 საბუთს, რომელიც ჰუჯჯათი არაა, მაგრამ ამ საქმეს შეეხება. ეს არის *اعلام* — ი'ლამი, ესე იგი უაღრეს წარდგინება უკვე განხილული საქმისა ვიღავეთის სათანადო სამმართველოსათვის, შეიძლება თვით ვიღავეთის მმართველის — ვალნადმი დასამტკიცებლად. საინტერესოა, რომ ეს საქმე (შეიძლება როგორც საგანგებოდ მნიშვნელოვანი) ირჩეოდა თბილისის ცისნათავის ვეზირის ოსმან ფაშის თანდასწრებით. დასამტკიცებლად წარმოდგენილია აგრეთვე მასთან და თვითონვე ამტკიცებს სასამართლოს დადგენილებას და ადებს რეზოლუციას საქმის წარმოებით მოსპობის შესახებ.

Tur d 158. ფორმატი—23×20 cm; ტექსტი—15.5×7.5.

საბუთს ზემოდან დადებული აქვს რეზოლუცია სხვა ხელით:

اعلام شرعيه موجبند بوجه معارضه دن منع اوله

რეზოლუციის დადების თარიღი: 1148/რ 27-ის მარჯვნივ ბეჭედი წარწერილი: *عبد... عثمان*

1) *معروض داعي دولتريدركه (2) بوندن اقدام حضور دولتيرنده منعقد اولان مجلس شرع انورده مدينه تفليس ساكنلرندن سليمان ابن سليمان نام كمنه الزبار ولد داويد نام (3) ذي ايله مراتع شرع اولدقده اوتوز سنه مقدم اصفهانده فوت اولان بابام مزبور سليمانك بالجمله مال متروكاتي طرفمزه ارسال اولنوب (4) اشبو يدمده اولان مقررات دفتر ناطق اولديفي ذي قيمت اشيا و تركه بي ناقل اولان كمنه اشياي مزبوره بي بو طرفه كتوردكده (5) تفليس مليكي اولان وختان خان ضلالت نشان اشياي مذكورهي*

⁴⁵ შეიძლება ეს კაფუჯი ბაშუ მაჰმუდ ბეი 1733 წლის ქართულ საბუთში აგრეთვე მოწმედ მოსწენებული „ბატონი ყაფჩლარ-ქეჩ(მა)სი-მამად-ბეგი“ იყოს (ს.ა.ქ. სიძე., II, 369). მაჰმუდი ქართველმა შეიძლება მამადად ჩაწერა, ხოლო ყაფჩლარ-ქეჩ(მა)სი თანამდებობა შეესაბამებოდა კაფუჯი ბაშუს თანამდებობას.

⁴⁶ არსლან (არსლან) ფაშა. შესაძლებელია ეს სიჯილში მოხსენებული ახალციხური (اخچالي) წარმოშობის (ე. ი. ქართველი) არსლან მექმედ ფაშა იყოს. 1137 წ. (=1724—1725) იგი ერზურუმის ბეგლარბეგის თანამდებობაზე ყოფილა. შემდეგ ტრაპიზონის ბეგლარბეგი გამხდარა, ხოლო 1146 წ. (=1733—1734) მოსულის ვალის თანამდებობაზე დაუნიშნაეთ, შემდეგ ვეზირიონის წოდებისათვის მიედწეცია (سجل عثمانی I).

⁴⁷ ბეჭდის წარწერა მთლიანად ამოკითხული არ არის.

تقلاً اخذ و ضبط ايلوب بعدہ مہفور الزبارہ تليم 6) ايتحکين اولوقندن برو ايتيای مزبورہ مسفورک ضبطندہ قالمغين سؤال اولنوب اليويرلمسى مرادہدر ديو دعوى مسئول 7) اولندقدہ مسفور بالکيه منکر اولمغين مدعى مرقومک تقرير مشروحہسى اوزرہ زمان مرور و متمادی اولديغندن غيری ولايت 8) دار الحرب ايکن زبد کفرہ عمرو کفرہنک مالتي تقلاً اخذ و ضبط ايلوب بعد الفتح مال مزبورى دعوايه قادر اولمديغى حصيلہ 9) بيوجه معارضدن منع اولنديغى حضور دولتريہ اعلام اولنور باقى امر و فرمان حضرت من له (؟) الامرکدر حررفى ۲۵ ر/۱۱۷۵

محمد طولى ... [ბეჭედზე]:

საბუთის ზემოთ წარწერილია რეზოლუცია, რომელიც თბილისის ვალის ეკუთვნის. (ხელმოწერა გაურკვეველია), მაგრამ ბეჭდის მიხედვით ეს არის ოსმანი. რეზოლუციაში ნათქვამია: „შარიათის [სასაპართლოს] განაჩენის შესაბამისად საჩივარზე უარი ეთქვას. რები“-ულ-ახირის 27-ს, 1145 წ. [=1732 წლის 27 ოქტომბერს]“. [ბეჭედზე:] „მონა მისი [ალლაჰისა] ოსმანი“ „თქვენი უმორჩილესი მონა შემდეგს მოგახსენებთ: ამას წინათ თქვენი უბედსაიერესობის თანდასწრებით შემდგარ ბრწყინვალე შარიათის სასაპართლოში ქალაქ თბილისის მცხოვრებმა ეინშე სულემან სულემანის ძემ აღძრა საჩივარი ელიზბარ დავითის ძე ზიმმის⁶⁴ წინააღმდეგ [შემდეგ საქმეზე]: 30 წლის წინეთ ისტაჰანში გარდაცვალებული მამაჩემისაგან დარჩენილი მთელი ქონება გამოგზავნილ იქნა ჩვენთან. როდესაც მისმა წამომღებმა ეს ფასიანი ნივთები და სხვა დანატოვარი ქონება, რომელიც ჩამოთვლილია ჩემ ხელში მყოფ დავთარში, ჩვენთან ჩამოიტანა, თბილისის მეფემ გზაბნეულმა ვახტანგ-მა, სხენებული ნივთები ძალით ჩამოგვართვა და შემდეგ ზემოდასახლებულ ელიზბარს გადასცა. ამიტომ იმ დროიდან მოკიდებული ხსენებული ნივთები მის განკარგულებაში დარჩა. მე ვითხოვ გამოძიებულ იქნეს საქმე და ნივთები ჩამოერთვას. როცა საჩივარი გაიჩა ბრალდებულმა მთლიანად უარპყო [ბრალდება]. რადგანაც ზემოხსენებული მომჩივნის ახსნა-განმარტებინ მიხედვით უკვე ხანგრძლივმა და დიდმა დრომ განვლო და გარდა ამისა, როდესაც ეს ვილადეთი ომის ასპარეზი შეიქნა, ერთი ქაფირი მეორე ქაფიროს ქონებას ძალმომრეობით იტაცებდა და ითვისებდა, ამიტომ ქვეყნის დაპყრობის შემდეგ ზემოთ ნახსენები ნივთების გასაჩივრება უკვე არ შეიძლება, რისთვისაც საქმე მოიხარ. რაც ამით ეცნობება თქვენს უბედნიერესობას. აწი პრძანება და ფირმანი თქვენი აღმატებულებისაა.

რები“-ულ-ახირის 25, 1145 წლისა (=1732 წლის ოქტომბრის 15).

[ბეჭედი თბილისის ყადღისა წარწერით:] მექმედ ტულენი⁶⁵.

⁶⁴ იხ. № 144 და 148 საბუთების ბეჭდის წარწერა.

⁶⁵ ბეჭედზე ლეგენდის მთლიანად წაკითხვა არ ხერხდება.

⁶⁶ იხ. ზემოთ, კვ. 25, შენიშვნა 2.

⁶⁷ ამავე პირის—მექმედ ტულენის ბეჭედი ასევე ავრეთე 144 და 148 ნომერ საბუთებს (იხ. აქვე).

الامر حسبما كما ذكر فيه نمقه الفقير اليه عز شانه
 السيد محمد طولى القاضى بمدينة تفليس المحروسه
 عفى عنه

...بولدى ثمر مرغوبى رسول ايله محمد طولى [72: 100]

(1) سبب تحرير كتاب شرعى بودر كه (2) فى الاصل كورى مضافاتندن زوريد نام قريه ساكنلرندن اولوب اشبو رافع (3) الفرف سيسى اوغلو برصدان ولد زاز نام ذمى مجلس شرع خطير لازم التوقيرده (4) مدينه تفليده مافراً ساكن اخسخه سكانندن حسن ابن عبدالله (5) نام كمنه مواجههسنده اوزرينه دعوى و تقرير كلام ايليوب تاريخ (6) كتابدن بر سنه مقدم جهت عرض شرعيدن يوز غروش مزبور دن (7) دين الدم جفتليكم كيخجوار قريهسنده اولان رعايادن حاصل عشرينى (8) وكندى ترلامده زراعت⁷³ اولان محصولى حنطه و شعر اسعارى رايجى (9) اوزره قرق صومار حنطه و اوتوز صومار شعر يوز غروش دينم مبلغه حساب (10) اولنوب ادا ايلديكمده مزبور يدنده اولان تمسكى ويرمده ابا⁷⁴ ايدوب (11) جفتليكم مذكور قريهنيك بر سنلك

محصولنى ضبط ايلمك مراد ايدر سؤال⁷⁵ (12) اولنوب يدينه بينه⁷⁶ شرعى اولنامسى مطلوبمدر ديدكده غب السؤال جوابنده (13) مفورك جفتليكى⁷⁷ كخيخجوار قريهسندن قرق صومار حنطه اوتوز صومار شعر (14) مسفوره دين ويرديكم مبلغه حساب اولندى ديو اقرار و لكن مسفور ايله (15) قوليمز ايكى سنه ضبط ايلمك اوزره اولمغيله بر سنه دخى متصرف اولمق مراد (16) ايدريم ديدكده مزبور دن تقريرينه مطابق قول مزبورينه ميينه بينه طلب (17) اولندقده بعد الامهال الشرعى ايبان (?) بينه دن اظهار عجز ايدوب استخلاف مراد (18) اولندقده قول مزبورى بر سنه اولوب ايكى سنه ضبط ايلمك اوزره قوللريمز (19) اولمديغه يمين تكليف اولنوب على وفق المسئول حلف بالله الذى انزل الانجيل (20) عيسى عليه السلام اتمكين يدنده اولان تمسكى مسفوره ويروب قريه مزبوره (21) مداخله اتممك اوزره حسن نام كمنه يه تنبيه بيوجه معارضه دن منع برله (22) ماقع بالطلب كتب اولندى حرره فى اليوم السابع من شهر شعبان لسنه خمس واربعين و مائه و الف

شهود الحال

حسن آغا بن	مصطفى بن	السيد محمد صالح	عبدالكريم افندى
عبد الله	احمد	افندى بن محمد افندى	بن احمد افندى
		و غيرهم من الحضر	

⁷² ბეჭდის წარწერა მსლიანად ამოკითხული არ არის.

⁷³ დღანში შეცდომით იკითხა.

⁷⁴ დღანში შეცდომით აბა წერია.

⁷⁵ ტიპოგრაფია შეცდომით.

⁷⁶ ბინე ნყონა.

⁷⁷ დასაბამი ნა-ჯფტლი.

№ 140. „საქმე შეესაბამება იმას, რაც აქ არის მოთხრობილი. გადაწერა მისმა (აღლწმის) — მასზე იყოს პატივი და დიდება — გლახაკმა ას-სეგიდ მემქმელ ტულმეშ, კეთილადღაცული ქალაქ თბილისის ყანდნ-მ. შეუნდოს (აღლწმამა)“.

[ყანდნს ბეკელზე:] „...წინასწარმეტყველის მეოხებით მოიპოვა მემქმელ ტულმეშ ნაყოფი იმისა, რაც მას სურდა,“ (იხ. საბუთი № 148).

„ამ შარნათის საბუთის ამოწერის მიზეზი ის არის, რომ წარმოშობით გორის მიდამოებში მდებარე სოფელ ძოვრეთის მცხოვრებმა, ამ საბუთის წარმომდგენმა ზიმინი — ფარსადან ზახას ძე ციციშვილმა⁷⁸ (სისიოლომი) სასელოვან და ლირსპატივისაგან შარნათის სასამართლოში აღძრა საჩივარი ქალაქ თბილისში სტუმრად ჩამოსული ახალციხის მცხოვრებზე ვინმე ჰასან აბდულ-ლამის ძეზე და მასთან პირისპირ განაცხადა შემდეგი: საბუთზე აღნიშნულ თარიღზე ერთი წლით ადრე კანონიერი გზით აღნიშნული პირისაგან ასე ურუში ვალი ავიღე. როდესაც მე სოფელ კეხიჯვარში⁷⁹ ჩემდამი კუთვნილ მამულზე მოსახლე ჩემი გლეხებიდან შემოსული 'უშური და ჩემ საკუთარ ყანაზე დათესილი ხორბლისა და ქერის მოსავალი იმ დროს მოქმედი ნაზარს მიხედვით ორმოცი სომარი⁸⁰ ხორბალი და ოცდაათი სომარი ქერი ჩემი ვალის ასი უურუშის ანგარიშში გადავიხადე, ზემოაღნიშნული პირი მის ხელთ მყოფი ჩემი თამასუქის [დაბრუნებას] თავს არიდებს და უნდა, რომ წამართვას ხენებულ სოფელში მდებარე ჩემი მამულის კიდევ ერთი წლის მოსავალი. მე ვითხოვ დაკითხულ იქნეს ის, აქვს თუ არა მას ხელში ამისათვის კანონიერი საბუთი. დაკითხვის შემდეგ მოპასუხემ შემდეგი განაცხადა: ხენებული (ციციშვილის) სოფელ კეხიჯვარში მდებარე მამულიდან ორმოცი სომარი ხორბალი და ოცდაათი სომარი ქერი ჩემ მიერ მასზე გაცემული სესხის თანხაში იქნა ნაანგარიშებული. მაგრამ, ვინაიდან ხენებულმა [ციციშვილმა] და მე დავთქვით ჩემს განკარგულებაში ყოფილიყო [ეა მამული] ორი წლის განმავლობაში, ამიტომ მე მიხდა ამ მამულს დავეუფლო კიდევ ერთ წელიწადს. როდესაც მას მოსთხოვეს მისი განცხადების შესაბამისობის დამადასტურებელი მტკიცე საბუთი, საამისოდ სათანადო კანონიერი ვაღის გასვლის შემდეგაც, მან საბუთი ვერ წარმოადგინა. მიზანშეწონილად იცნეს ფიცი და წინადადება მისცეს [ციციშვილს] დაეფიცა, რომ აღნიშნული პირობა ერთი წლით იყოს და არა ორ წლით. დასმული კითხვის შესაბამისად მან დაიფიცა: ვფიცავ ღმერთს, რომელმაც ჩვენ მოგვივლინა სახარება იესოსი — იყოსმცა მასზე მშვიდობა. ამის შემდეგ მას ჩამოართვეს თამასუქი და ზემოხსენებულ [ციციშვილს] გადასცეს. მოქალაქე ჰასანს მისცეს გაფრთხილება იმის შესახებ, რომ ის არ ჩაერიოს აღნიშნული სოფლის საქმეში და [დაადგინეს]: უსაფუძვლო საჩივარი მოისპოს. ეს საქმე თხოვნისამებრ [ყანდნს დავთრიდან] გადმოწერილ იქნა ისე, როგორც მოხდა.

⁷⁸ შესაძლებელია „საქ. სიძველენის“ II ტომში (გვ. 379) მოთავსებულ ნასყიდობის წიგნში მოწმედ დასახელებული ფარსადან ციციშვილი (1735 წ.) ამ ჩვენი საბუთის ფ. ციციშვილი იყოს (1733 წ.).

⁷⁹ კეხიჯვარი — სოფელი მტკერის მარჯვენა ნაპირას ქარელის რაიონში ქარელის სამხრეთ-დასავლეთით (გიორგი შაყულაშვილის ცნობა). კეხიჯვარის სასოფლო საბჭოს ცენტრი (საქ. სსრ აღმინისტრაციულ-ტერიტორიული დაყოფა. თბ., 1961. გვ. 87).

⁸⁰ სომარი — „ძე. ერთგვარი საწყაო, კაბიწის ნახევარი (6 ფუთამდე)“; ქართული ენის გაწმ. ლექსიკონი, VI, 1126; სომარი — 16 ფუთა (საქ. ცთა, ფ. 220, № 329. გვ. 3r); 8 сомар 2½ коды пшеницы, составляющих на российской мере, полагаю сомару в 17 пуд. 32 фунта (საქ. ცთა, ფ. 71, № 8, 163v).

مؤذن⁸⁴ ملا . . . ملا . . . ملا
 محمد
 علي بن
 عثمان اغا
 وغيرهم من الحضار
 كارسوان
 ذمی
 کیورکی ولد زال غساوار ذمی

[დამოწმების ავტორებია: „საქმე ისეა, როგორც აქ არის მოთხრობილი. გადაწერა მისმა (აღ-
 ლაშის) — დიდებულის, აღმატებულისა და ამადლებულის — მწირმა აღ-
 სეიიდ სნაქმა, გორის ყაღრის შოადგილემ. შეუნდოს (აღლანმა)“.
 [ღაგენდა პეკელზე: „ეწიოს აღლაშის მადლს ღერებ სნაქი“..

„ამ შარწათზე დაწყარებული საბუთისა და ღირსპატივსაცემი მიმართის
 დაწერის მოხეზი შემდეგია: ნამდვილად სოფელ ატენის⁸⁵ მცხოვრებლები ვინ-
 მე მარიაშ მოლოზანი და მისი შვილი სახელად ვახტანგი გამოცხადდნენ მა-
 ლალირსეულ და პატიოსან შარწათის სასამართლოში და პირისპირ შეხვედ-
 რაზე აღძრეს საჩივარი ამ საბუთის წარმომდგენი ზიმმის სახელად პაპუნა დო-
 ჟიძის ძის⁸⁶ წინააღმდეგ და შემდეგი განაცხადეს: აქ აღნიშნული თარიღიდან
 სამი წლის წინეთ იმავე სოფლის მიჯნებში მდებარე ჩვენი საკუთარი ბალ-ვე-
 ნახი დაეავირავეთ ზემოსხენებულ პაპუნასთან ორმოცდახუთ ყურუშად. აღ-
 ნიშნული წლების განმავლობაში მოწეულ მოსაყალს თვითონ იღებს და მი-
 აქვს. ამჟამად ჩვენ მოვითხოვეთ, დაანგარიშებულ იქნას გასულ წლებში რაც
 მან მოსაყალი აიღო, აღნიშნული [გირაოს] თანხა გადამეტებული ნაშთი ჰსენე-
 ბულ პაპუნასაგან დაგვიბრუნდეს ჩვენ, განთავისუფლებულ იქნას მისი მფლო-
 ბელობიდან ჩვენი მამული და იგი გადმოგვეცეს და ჩავებარდეს ჩვენ. დაკი-
 თხვის შემდეგ აღნიშნულმა პაპუნამ პასუხად [სასამართლოს] შემდეგი მოახსე-
 ნა: საბუთში დაწერილ თარიღზე სამი წლის უკან ზემოაღნიშნული თანხის —
 ორმოცდახუთი ყურუშის ფასად მათ ზრული ნებაყოფლობით მომყიდეს მე
 [ეს მამული] და მიჯნების დადგენის შემდეგ გადმომეცა და ჩამებარეს. ამის
 შემდეგ ნასყიდობის პირობების შესაბამისად მივიღე [ეს მამული], ჩავებარე
 და დავეფულე მას. ამჟამად ეს უკვე ჩემი ნასყიდი მამულია. ამის შემდეგ, რად-
 განაც საფიკო⁸⁷ წიგნებში ნათლად არის განმარტებული ნასყიდობის საბუთის
 უპირატესობა გირაოს საბუთზე, ამიტომ შარწათის მართალი გზის შესაბამი-
 სად ჰსენებულ პაპუნას მოვითხოვეთ მის მიერ წარმოდგენილი სიტყვიერი
 განმარტების უცილობელი და დამამტკიცებელი საბუთები და მოწმეების სა-
 ხით დაკითხულ იქნენ თავიანთი სიმტკიცით ცნობილი, სასამართლოში დაძწწ-
 რე პირები: პაპუნა ჩიტის ძე და პაპა ანდრიას ძე. თითოეულმა მათგანმა, რო-
 გორც შარწათის სასამართლოს მოწმემ, შემდეგი განაცხადა: ზემოსხენებულ-
 მა მარიაშმა და მისმა შვილმა ვახტანგმა აღნიშნულ წელს [ეს მამული] მიპყი-

⁸⁴ ღედანში შევდომით კუბჭა წერია.

⁸⁵ სოფ. ატენა—გორის რაიონის ატენის სასოფლო საბჭოს ცენტრი (მატარა ატენი საქ. სსრ ადმინისტრაციულ-ტერიტორიულ დაყოფა. თბ., 1961, გვ. 31).

⁸⁶ ეუფობო, რომ ეს პაპუნა დოქიძე (1734 წ.) საქ. სიმეიუნის II წიგნში მოხსენე-
 ბული მოლარეთებუესი პაპუნა დოქიძე (გვ. 324; 1724 წ.); 1723 წ. დომენტი კათალიკოზის
 მერ გაეგულა პაპუნა დოქიძეზე წყალობის წიგნი (დოკუმენტები საქ. სოცალური ისტო-
 რიიდან, I. ნ. ბერძენიშვილის რედაქციით, თბ., 1940, გვ. 157; პაპუნა დოქიძე, 1715 წლის ნა-
 სყიდობის წიგნში (იქვე, გვ. 168).

⁸⁷ ფიკი—არაბ. فقه მუსლიმური იურისპრუდენცია, მეცნიერება შარწათის კანონების
 შესახებ.

დეს და ჩააბარეს მყიდველ პაპუნას, რაც გატარებულია ნასყიდობათა შეთანხმებებში შარბათით კანონიერმა მოწმეებმა [ამასთანავე] დასძინეს, რომ მათ იციან საქმის ნამდვილი ვითარება. ამის შემდეგ დადგენილ იქნა მოწმეთა მიუდგომლობა და სამართლიანობა და მათი ეს მოწმეობა სასამართლოს მიერ დადებითად იქნა ცნობილი. [სასამართლომ] დაადგინა: დადასტურებულად იქნეს მიჩნეული, რომ ხსენებული მამული პაპუნას მიერ შესყიდული ქონებაა. ზემოხსენებულ მომჩივნებს [მარიამსა და მის შვილს] უარი ეთქვათ საჩივარზე, რაც ჩაწერილ იქნა განაჩენში, რომლის [პირიც] გაკემულ იქნა მოპასუხეზე. დაიწერა ბედნიერი რამაზანის თვეში ათას ას ორმოცდა ექვს წელს [=1734 წლის 5.II—6.III].

საქმის მოწმენი: მუჯუზინი მოლან მექმედი, მოლან . . . . მოლან ეფუბ 'ოსმან ალას ძე, 'ალბ 'აბდ-ალ-ალანის ძე, კარსევან ზიმბი, დ(ე)თისავარ ზიმბი, გიორგი ზალის ძე და სხვა დამსწრენი“.

С. С. ДЖИКИЯ

ОСМАНСКИЕ ЮРИДИЧЕСКИЕ ДОКУМЕНТЫ В КАРТЛИ ПЕРВОЙ ПОЛОВИНЫ XVIII ВЕКА

В труде публикуются т. наз. хужджаты (решения) османского ша-риатского суда за 1723-1734 годы, когда оттоманские власти временно контролировали одно из феодальных государств Восточной Грузии -- Картли. Эти документы могут послужить материалом для изучения турецкого языка османского периода и истории грузинско-турецких политических взаимоотношений в I половине XVIII века.